

THE DESTINY OF THE ARTIST IN A TOTALITARIAN SOCIETY

Liliana Truță

Assoc. Prof., PhD, Partium Christian University, Oradea

Abstract: The study focuses on the way in which totalitarian space is configured in Bujor Nedelcovici's novel: The second messenger, a novel belonging to the black series of Romanian negative utopias. The character chosen by the author is a writer, which opens an opportunity for a broad meditation on the destiny of the artist in a totalitarian society. Bujor Nedelcovici prefers the debate of ideas, the essayist approach, to oniric symbolism or Kafkian formulas present in other novels of the same genre. The history of mankind has always been subjected to various dangers. Here, this danger is represented by the communist evil, which has the purpose of annulling individual value, by wiping the collective memory as well as through the perfect deconstruction of identity, while promoting false humanistic ideals.

Keywords: totalitarian space, negative utopia, memory, identity, the deconstruction of humanistic values

Al doilea mesager este o carte scrisă în țară de Bujor Nedelcovici în anii întunecați ai totalitarismului comunist, atunci când realitatea socială din România devenise deja o imensă ficțiune și minciuna ideologică îmbrăcase proporțiile unei farse apocaliptice. Romanul a fost redactat între anii 1980-1982 și, așa cum mărturisește autorul său, a fost scris „în deplină libertate”, adică fără autocenzură, predată apoi câtorva edituri ce refuză publicarea lui. Trimis la Paris, romanul va fi publicat la editura Albin Michel, după care scriitorul suportă consecințele: este destituit din funcțiile pe care le deține, este pus sub urmărire și i se refuză dreptul de semnătură. Urmare a acestor evenimente, scriitorul pleacă din țară și se stabilește la Paris, iar romanul nu vede lumina tiparului în țară decât în 1991, la editura Eminescu.

Nu întâmplător, scriitorul așază în fruntea cărții motto-uri din Apocalipsa lui Ioan. Unul dintre citate îndeamnă la consemnarea în scris a celor văzute, idee ce se află în strânsă legătură cu tema cărții. În centrul romanului se află aventura unei cunoașteri sumbre, trăite de către protagonistul care este scriitor și, alături de care parcurgem treptele unei inițieri întunecate într-o realitate postapocaliptică din care se ridică o nouă umanitate, cea a „mancurților”. O experiență pe care o trăiește chiar cel ce, ca intelectual, încearcă cu disperare să-și conserve până la capăt conștiința și luciditatea prin scris.

După 11 ani petrecuți în străinătate, scriitorul și profesorul de literatură Danyel Raynal se întoarce, așadar, în țara sa insulară numită semnificativ Belle-Ile, mai nou și Insula Victoriei, spre mirarea tuturor vechilor săi prieteni care văd în gestul său un act echivalent cu sinuciderea morală sau tentația autodistrugerii. Reîntâlnindu-și vechii prieteni și foști colegi sau iubite, este frapat de aerul resemnat sau amorțeala, paralizia acestora, asistă ca martor la momente de autodenunț din partea lor, află despre realități stupefiante, fără a avea însă puțința de a le înțelege, pentru că noul sistem social pe care-l găsește acum nu mai este bazat pe vechile metode, violent-represive ale sistemului, ci pe altele, mai sofisticate. Teroarea, așadar, a îmbrăcat forme superioare, având, așa cum va vedea mai târziu, abordări chiar științifice care desființează total individualitatea și orice urmă a interiorității umane. Oamenii fideli sistemului, constată el pe măsură ce se familiarizează cu noua realitate în care a plonjat, sunt denunțatori doar decorativi, deoarece oamenii au ajuns să aibă o conștiință mult mai

înalță ce elimină necesitatea rețelei de turnători, deja deveniți destul de inocenți atâta vreme cât s-a instalat nevoia de autodemascare.

Vizita sa inițială la Micheline, fosta iubită pe care a abandonat-o la plecare marchează deja un semnal de alarmă: invazia râmelor și omizilor pare un semn rău prevestitor, apoi întâlnirea sfârșește prin autodenunțul tinerei femei care a vorbit prea mult despre tulburătoarea realitate în care trăiește de atâția ani, „o irealitate ce depășește orice imaginație sau ficțiune”, în care fiecare locuitor al Insulei a devenit propriul său gardian.

Avertismentele primite nu doar din partea femeii, ci și din partea altora cere-i cer să se întoarcă de unde a venit fiindcă în curând va fi prea târziu, pălesc atunci când orgoliile sale de intelectual renumit sunt alimentate cu un șir de glorificări, atenții și promisiuni entuziaste din partea autorităților. Primește promisiunea publicării unei cărți lăsate la editură înaintea plecării (titlul e semnificativ: *Gânduri pentru mai târziu*), i se oferă suspect de ușor un post universitar la Facultatea de Litere, primește promisiunile unor facilități ce par să-l pună în condiția unui privilegiat, însă toate acestea îi vor fi retrase pe rând ca să constate că n-a fost decât personajul unei farse sinistre. Singurul prieten pe care-l simte sincer și autentic, în sensul de substanțial este Jean Elby, marginalizat social, dar care reușește să-și conserve umanitatea. El va da și titlul primei părți a romanului.

În această odisee a promisiunilor neconcretizate, eroul intră în adevăratul mecanism de funcționare a acestei lumi, care îi este încă neînțeleasă și parcurge căile întortocheate ale unei birocrății ucigătoare, labirintice, kafkiene, menite să dizloce rezistența: toți funcționarii fac cu totul altceva decât ceea ce afișează, sunt „case cu două intrări”, care dispar mereu când trebuie să dea explicații, prezenți doar când fac promisiuni. Își dă seama că firele duc, în acest labirint, la Minotaur, cel aflat în centrul adevărat de comandă al întregului sistem: Guvernatorul. El este demiurgul desacralizat al acestei lumi apocaliptice, doar el poate scrie ficțiunea în care se mișcă personajele sale: oamenii ce compun societatea. Confruntarea cu Guvernatorul este, așadar, aceea dintre doi scriitori de ficțiune, doi demiurghi creatori de lumi: unul prin mijloacele politicului, celălalt prin cele ale culturii.

Până în acest moment de întâlnire a scriitorului Danyel Raynal cu Guvernatorul, acțiunea romanului este foarte săracă în invenție epică, având o desfășurare mai degrabă eseistică, aproape jumătate din roman relatând doar întâlniri și dezbateri ideatice, cu tentă eseistică, anunțând un roman de idei doldora de referințe culturale și construcții ideatice, din care rezultă o întreagă filosofie de buzunar a totalitarismului comunist.

Primul moment cu adevărat semnificativ al primei părți este întrevăderea cu guvernatorul, adică prima înfruntare a Minotaurului. Danyel își dă seama, discutând cu acesta, că personajul puterii nu este lipsit de o anumită seducție și magnetism. Pentru că refuză să lucreze pentru el, Guvernatorul îi cere să plece de pe Insulă, ceea ce Danyel refuză și acesta este momentul instalării războiului deschis între cei doi: scriitorul nu vrea să plece, deși este avertizat că nu are cum să iasă decât învins din această confruntare. Încrederea în puterea salvatoare a scrisului rămâne singura armă pe care scriitorul simte că o deține: „Cât rezistă puterea în fața unui individ care ține în mână o carte...”

După traseul labirintic din prima parte, urmează aventura surpării și a degradării: nu are loc de muncă, i se blochează conturile și rămâne sărac, vinde tot ce are, i se ia și o parte din casă unde sunt instalați chiriași, i se ia și mâncarea primită la cantina săracilor, este bătut de către oamenii de ordine și calvarul umilințelor nu se sfârșește aici, pentru că el tot mai crede în puterea cuvântului. Ține un discurs public în cadrul Congresului, difuzat peste tot, în toată Insula, un act de curaj prin care denunță dictatura instalată și alimentată de Guvernator, demascată ca o zeitate nelegitimă ce dispune de existența oamenilor de pe insulă.

Realitatea în care credea, Adevărul pe care Danyel încearcă să-l reveleze se surpă în momentul în care realizează că nimic din ce a spus n-a avut ecou în conștiințele oamenilor care deja funcționează ca niște vase umplute cu un nou conținut: „La cuvântări te pricepi, la

furtuni, ba!” îi spune apoi guvernatorul, continuând astfel: „Nu știi s-o stârnești și nici să-i simți apropierea!”¹

Explicația apare în curând: dizidența este tolerată de către sistem tocmai pentru a oferi defulări eliberatoare, chiar există provocatori cu simbricie care declanșează acest mecanism prin care chiar și revolta autentică poate cădea în derizoriu: perversiunea sistemului stă în faptul că, printr-un astfel de discurs revoluționar, intelectualul devine în ochii opiniei publice un suspect agitator controlat de putere, discreditându-se singur. Figura scriitorului în totalitarism se ridică, în acest moment al romanului, la imaginea simbolică a unui saltimbanc- cerșetor care nu este ascultat de mulțime, o Casandră degradată care cerșește ascultare, un biet profet nebun alunecând în delir.

Căderea, degradarea se asociază însă la modul tragic cu luciditatea tipică intelectualului: cel care i-a judecat pe cei din jur pentru adaptarea la acest sistem social pervers și distructiv, neînțelegând lipsa de reacție a acestora, acum înțelege. Deznădejdea este absolută, umilința totală și singurătatea devastatoare: în aceste momente Danyel primește niște semne care îi strecoară în suflet o nouă lumină: când foamea îl stăpânește, primește patru mere de la copilul chiriașei, căria îi plac mult poveștile pe care le spune: îi relatează acestuia legenda soldatului mancurt, căruia i se fură memoria, și este făcut să devină un om-animal ce execută doar ordine, un captiv în propria sa minte. Legenda mancurtului apare diferit față de cea relatată în romanul lui Cinghiz Aitmatov: *O zi mai lungă decâtveacul*. Așa cum observă Sanda Cordoș², dacă la Aitmatov mancurtul sfârșește prin a-și ucide propria mamă, în romanul lui Bujor Nedelcovici acesta va fi ucis chiar de fiul său, din prea multă iubire, ca singura formă de izbăvire.

A doua parte a romanului se intitulează semnificativ: *Noul Mancurt*. Danyel apare într-o nouă postură: este consilier al Guvernatorului și își ia un concediu în care simte nevoia să-și recitească jurnalul scris în timpul internării la Institut. Printr-o incursiune diaristică, ni se înfățișează etapele „mancurtizării” personajului, procesul metamorfozei prin care a ajuns un „om nou”, specia umană reinventată de această societate bolnavă. Miza finală a acestei experiențe, ne dăm seama până la sfârșitul cărții din confesiunile personajului, nu este revoluția politică, la care Danyel renunță, ci scrierea unei cărți autentice care să descrie întreaga experiență parcursă. „Ideoterapia” practică la Institut este o metodă științifică perfecționată de profesorul Fontaine, având ca rezultat pulverizarea și apoi recompunerea eului pentru a face din om o pură ființă colectivă.

Interogațiile și bănuielile protagonistului din jurnalul scris în acea perioadă vor avea răspuns mai târziu și vor fi confirmate la sfârșitul terapiei:

„Am cerut să fiu adus aici, de bunăvoie! Cum a fost posibil? Eu m-am dus spre ei, nu ei spre mine! Nu cumva ei știu ceva despre mine de care eu încă n-am aflat? Nu cumva în mine se află o dorință ascunsă de autodistrugere prin transformare? Poate eu vreau să fiu noul mancurt?”³

Așa cum o spune la un moment dat dictatorul, în fiecare dintre noi există o slugă și un împărat. Deși, prin privilegiile care i se acordă scriitorului în lumea politicului, el s-ar putea crede împărat, el nu va fi cu adevărat decât tot sluga sistemului pe care-l slujește. Devenind un astfel de „împărat”, ca om al puterii, Danyel crede că doar în cartea sa, în cealaltă ficțiune adică mai poate controla ceva. Se va dovedi și aceasta tot o iluzie.

Dizlocarea ultimei rezistențe în timpul ideoterapiei are loc atunci când i se înfățișează întreaga realitate manipulată în care a trăit de când a venit pe insulă. Totul a fost dirijat de Institut, inclusiv revolta lui a fost indusă pentru a-l aduce acolo unde a vrut sistemul, de prietenul său Jean Elby s-au folosit pentru a-l aduce acolo unde voiau. O imensă pânză de

¹Bujor Nedelcovici, *Al doilea mesager*, Editura Eminescu, București, 1991, p. 204

²Sanda Cordoș, *Dicționar analitic de opere literare românești*, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj, 2007, p. 22

³Idem, ibidem, p.292

păianjen a manipulării reacțiilor și gândurilor s-a țesut în jurul lui, cu alte cuvinte cartea lui a fost scrisă, dar de către alții. El n-a fost decât personajul-victimă, constată în final cu stupeoare:

„ Poate în realitate sunt un simplu personaj dintr-o carte scrisă de profesorul Michel Fontaine? Cine este atunci cel care răspunde la numele: Danyel ?”⁴

Este momentul în care Danyel simte aureola mancurtului, ácele ce îi străpung mintea și îi deformează memoria, știe că a devenit o creație a cuiva, lucru întărit și de profesorul Fontaine, mândru de munca sa ca un Pygmalion care se îndrăgostește de propria creație: „orice creator, spune el, își iubește creația.”

Interesant că, în timpul acestui proces de mancurtizare, Danyel scrie cartea acestei experiențe. Jean Elby moare în condiții neelucidate, Danyel nu vede încă deznodământul, bănuind că acesta se află tot în fișele doctorului, cu un ultim efort de orgoliu încearcă însă să dea el singur sens celor întâmplare prin finalul ales de el, fără a putea afla niciodată dacă acesta este sensul inventat de el sau sensul ce stă deja scris...Personajele din carte sunt dirijate de Danyel, el este dirijat de Fontaine, Fontaine este dirijat de Guvernator. Oricât ar încerca autorul-personaj-narator să-și salveze creația, el nu mai știe cu precizie cât din ea este a lui și dacă ea este cu adevărat scrisă de el. La propria lui viață a renunțat deja, așa cum ne dăm seama în final, când apare Marcel, un alt prieten din grupul de intelectuali care s-a decis să revină în țară după o îndelungată absență. Așa cum Jean l-a așteptat pe el în rezistența lui mută atâția ani sperând că el va fi salvatorul, așa și el își ia rămas-bun de la Marcel cu această ultimă iluzie. Poate Marcel va rezista până la capăt...Finalul rămâne deschis, nu știm care este soluția sa finală: sinuciderea sau certitudinea că va fi ucis. Răspunsul pare să fie criptat în povestea mancurtului pe care i-a narat-o lui Gregoire, și care este, oricum, moartea.

În analiza făcută celei de-a doua părți a romanului, Sanda Cordoș⁵ observă că aici, „în raport simetric cu prima parte a romanului, Raynal străbate un traseu cu semn schimbat, în urma căruia, de sub carapacea produsă de Ideoterapie, iese la iveală figura omului de altădată.”

În cele din urmă, singurul umanist adevărat al romanului rămâne Jean Elby, care, chiar în urma tratamentului pervers al Ideoterapiei, nu abdică de la valorile sale și continuă să creadă în „ individ, relativism, opțiune, îndoială.”

Deși trenantă sub aspectul său pur eseistic în prima parte, cartea se dinamizează mai ales în partea a doua, unde ritmul și respirația epică devin mai alerte. Bujor Nedelcovici nu are suflu epic, el este mai acaparat de idei decât de construcții ficționale. De aceea, victoria romanului stă mai ales în crearea unei atmosfere în care sordidul, grotescul, imaginile simbolice coexistă. Symbolismul este însă nu unul de invenție, pe temeuri vizionare ca la A.E.Baconsky, poet ca structură, ci are la bază un conglomerat cultural inserat mai degrabă în retorică narațiunii. Evident, de aceea romanul nu degajă impresia de coșmaresc delirant, cum se întâmplă în *Biserica neagră* a lui Baconsky, ci dă o puternică impresie realistă în care nici măcar tirania absurdului nu dizlocă realismul, îl face în schimb să pară halucinant...

BIBLIOGRAPHY

Dicționar analitic de opere literare românești, vol. I, coordonator Ion Pop, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2007

Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. Cinci secole de literatură*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008

⁴Idem, ibidem, p.347

⁵Op. cit. p.22

Bogdan Crețu, *Utopia negativă în literatura română*, Editura Cartea Românească, București, 2008

Bujor Nedelcovici, *Aici și acum*, Editura All, București, 1998

Ion Simuț, *Reabilitarea ficțiunii*, Editura Institutului Cultural Român, București, 2004

Ion Negoïtescu, *Scriitori contemporani*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1994